

Epiloog

De met de Europese verkiezingen van 2009 en de Kamerverkiezingen van 2010 ingezette politisering van Europa in het Nederlandse politieke debat kreeg bij de Tweede Kamerverkiezingen van 12 september 2012 een krachtig vervolg. Voor het eerst in de naoorlogse parlementaire geschiedenis was Europa een vooraanstaand punt van profilering en debat voor alle in de Kamers vertegenwoordigde partijen.

Dit bleek allereerst uit de aandacht voor Europa in de verkiezingsprogramma's. Met de campagneleus 'Hun Brussel, ons Nederland' bleek de pvv onderdeel van een bredere trend waarin partijen substantieel meer ruimte dan voorheen voor Europese vraagstukken in hun programma's inruimden.

Deze kwantitatieve aandacht, zo toont tabel 2, was in de vroege jaren tachtig geleidelijk toegenomen, maar vanaf het midden van de jaren negentig was de toename gestagneerd. Hoewel 'Europa' vanaf dat moment onderwerp werd van publieke discussie, werd dit door politieke partijen, althans in hun programma's, niet vertaald in grotere aandacht voor Europese aangelegenheden. In plaats van de terughoudendheid te doorbreken lijkt de uitslag van het Grondwetsreferendum in de zomer van 2005 deze juist versterkt te hebben. Als het ging om Europa voltrokken de Kamerverkiezingen van 2006 zich in een oorverdovende stilte. Wat paste in het beeld van de 'bukkende bestuurder', of beter gezegd 'bukkende politicus', die ervoor beducht was zich aan Europa te branden uit angst door de kiezer bestraft te worden en het onderwerp daarom maar zoveel mogelijk meed. Met deze houding werd in de programma's én de campagnes van 2012 korte metten gemaakt.

In de programma's voor de verkiezingen van 2012 was de aandacht voor Europa groter, vaak fors groter dan in 2010. Aan de linkerkzijde, bij PvdA, GroenLinks en SP, zagen we een verdubbeling.¹ Bij CDA, VVD en D66 was de vergrote aandacht minder spectaculair, maar wel betekenisvol. De pvv die, zoals ze had aangekondigd, haar gehele campagne in het teken van de door

die partij gewenste uittreding uit de EU stelde, spande de kroon. Het voormalige speerpunt ‘immigratie en integratie’ was nu blijkbaar ingeruild voor ‘Europa.’

Tabel 2: kwantitatieve aandacht voor Europese integratie in de programma's van de politieke partijen²

	CDA	CU	D66	GL	PvdA	PvdD	PVV	SGP	SP	VVD
2012	29	28	38	59	32	14	86	19	30	37
2010	25	20	26	31	16	13	23	18	12	24
2006	29	29	25	25	19	15	25	14	12	8
2003	37	35	120	77	18	8		14	9	18
2002	37	29	24	33	21	-		14	9	22
1998	31	-	26	28	20	-		13	11	33
1994	39	-	24	56	35	-		24	12	27
1989	33	-	36	28	34	-		10	33	33
1986	32	-	23	-	24	-		3	55	28
1982	24	-	12	-	18	-		3	1	89
1981	25	-	12	-	12	-		3	11	16

Behalve in de partijprogramma's brak Europa in 2012 eveneens door als prominent voorwerp van profilering en debat in de verkiezingscampagne

in bredere zin. Een van de belangrijke campagnethema's betrof de vraag in hoeverre extra financiële steun voor Griekenland en andere EU-lidstaten door de schulden crisis in problemen geraakt noodzakelijk of juist ongewenst was. Demissionair premier Rutte - in april 2012, achttien maanden na het aantreden van zijn kabinet, had de PVV haar gedoogsteun ingetrokken - zette het licht op rood tegen een nieuw hulppakket voor Griekenland. 'We moeten tegen de Grieken zeggen: genoeg is genoeg.'³ De PvdA daarentegen, die onder leiding van haar nieuwe partijleider Diederik Samsom een opmars maakte in de peilingen, achtte verdere hulp onvermijdelijk. Als na de verkiezingen zou blijken dat Griekenland een halfjaar extra tijd nodig had, ging het niet aan 'basta' te zeggen en het land te laten vallen.⁴ Ondanks de opzet van de PVV ging het debat niet zozeer over voor of tegen het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie, als wel over specifieke keuzes die in het kader van Europa gemaakt moesten worden, zoals de taken en omvang van het schulden noodfonds ESM en of en hoe een maximaal begrotingstekort van 3% bereikt diende te worden. SP-leider Emile Roemer zorgde aan het begin van de campagne voor ophef met zijn pontificale weigering een boete te betalen in het geval Nederland de Europese begrotingsnorm van drie procent BBP zou overschrijden. 'Over my dead body', aldus verwoordde Roemer zijn weerszin tegen een dergelijke maatregel.⁵ Zo ging de verkiezingscampagne meer dan ooit om de Europese Unie en de euro. EU-expert Adriaan Schout van instituut Clingendael constateerde: 'We zien eigenlijk dat een normaal politiek debat is ontstaan. Europa is normaal geworden.'⁶

Juist door de belangrijke plaats van Europese thema's in de partijcampagnes werden deze in het buitenland op de voet gevolgd. De anti-Europese stellingname van PVV-leider Wilders en diens verzet tegen 'dictaten uit Brussel' haalden zelfs de Taiwanese krant *China Post*. Opiniepeilingen leken tot begin september te wijzen op een tweestrijd tussen Rutte en SP-leider Roemer. De gedachte dat laatstgenoemde mogelijk premier van Nederland zou worden leidde tot beschouwingen over zijn persoon en denkbeelden in de buitenlandse media. De SP-standpunten zouden bondskanselier Angela Merkel moeten alarmeren, meende *Deutsche Welle*. Het debat over de invoering van een wietpas, waarbij het buitenlanders verboden zou worden in Nederland wiet te kopen, was een reden te meer voor de buitenlandse media om de campagnes te volgen.⁷

De uitslag van de verkiezingen werd in het buitenland eveneens nadrukkelijk in Europese termen geduid. De overwinning van de VVD (van 31 naar 41 zetels) en de PvdA (van 30 naar 38 zetels), samen met het verlies

van de pvv en het ondanks de hooggespannen verwachtingen stagnerende zetelstal van de sp, werden met een zekere opluchting als een ‘ferm ja’ tegen Europa begroet. Omdat, aldus de Franse krant *Le Monde*, de Nederlandse verkiezingen als een ‘barometer voor de anti-Europese sentimenten in een van de leidinggevende landen van de eurozone’ beschouwd werden. De uitslag liet aan duidelijkheid niets te wensen over: ‘In Nederland wint Europa’ en ‘de Nederlanders omarmen Europa.’ Het Duitse blad *Der Spiegel* kwalificeerde de uitslag als ‘een signaal voor Europa en tegen extreem rechts.’⁸ Guy Verhofstadt, fractieleider van de liberalen in het Europees Parlement, deed een voorspelling: zoals Nederland in 2005 bij de afwijzing van de Europese grondwet leiding gaf aan een groeiend anti-Europees populisme, zo zou het land nu vooroplopen in een nieuw pro-Europees gevoel. ‘De keuze was helder: als je tegen Europa was, kon je dat linksom of rechtsom duidelijk maken, bij de sp of de pvv. Maar Nederland heeft dat niet gedaan. Later zullen we zeggen: tóen is de ommekeer begonnen.’⁹ Voorzitter van het Europees Parlement Martin Schulz verwelkomde de uitslag als een ‘prachtig resultaat voor Europa’, omdat de Nederlandse kiezers de anti-EU partijen hadden afgewezen.¹⁰ Algemeen werd verwacht dat Nederland na de zege van vvd en pvda een ‘pro-Europese koers’ zou gaan varen.¹¹

Binnenslands werd het verband tussen de nationale Europa-debatten en de verkiezingsuitslag ook gelegd, maar veel terughoudender. In de aanloop naar de verkiezingen had staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Ben Knapen al van voorzichtigheid blijk gegeven in zijn antwoord op de vraag of de verkiezingen over Europa zouden gaan: ‘Het zal een belangrijk onderdeel zijn. Toch gaan verkiezingen uiteindelijk altijd over iets dat dicht bij mensen zit. Houd ik mijn baan, hoe zit het met de voorzieningen op school? Maar uiteraard schampt de schaduw van Europa een aantal onderwerpen.’¹² Na de uitslag was voor *Het Parool* het verband evident: ‘Inderdaad, het is de pvv niet gelukt om van de verkiezingen een referendum over Europa te maken. In ieder geval werd het voorstel van Geert Wilders om uit de EU te stappen met een fors zetelverlies afgestraft.’ Maar de overwinnaars zouden zichzelf en hun rivalen snel tegenkomen. De vvd gold in de buitenlandse pers als pro-Europees. Dat klopte ook wel materieel, in de zin dat de regering-Rutte ondanks tegenstribbelen en veel retoriek altijd had ingestemd met de belangrijke Brusselse besluiten. Maar tevens gold: ‘De vvd heeft de meest Eurosceptische campagne gevoerd van een gevestigde partij ooit in Nederland. Met als hoogte- of dieptepunt het “rode licht” van Rutte voor een derde noodpakket voor Griekenland.’ Kortom, het was nog te vroeg voor Europa om het einde van de wispelturigheid in Nederland af te kondigen.¹³

In dezelfde geest constateerde *NRC Handelsblad* dat de uitslag van 12 september de wereld gerust had gesteld: 'Nederland is terug in Europa.' De krant vervolgde evenwel: 'Maar zo snel gaat dat niet. Het vvd-verhaal voor binnenlands gebruik was stelselmatig cynischer dan de daden in Brussel. De pvda steunde, soms met moeite, het gedoogkabinet als het om Europese steunmaatregelen ging en liep daar tijdens de campagne niet voor weg. Maar waartoe komen zij samen?'¹⁴ Gezien de programmatische geschillen tussen de formatiepartners vvd en pvda zou dat nog een hele dobber worden.

pvv-leider Wilders zelf concludeerde somber: 'In Brussel vieren ze feest.' Aan zijn Europa-stellingname moest dat echter niet worden toegeschreven: 'Mensen zijn strategisch gaan stemmen, de vvd-uitslag gaat ten koste van ons.'¹⁵

In de nasleep van de verkiezingen was het enige tijd bon ton deze te interpreteren als een terugkeer van 'het politieke midden'. Dat oordeel reflecteerde een betekenisverschuiving van het begrip politieke midden. Traditioneel waren het cda en d66 de partijen die als middenpartijen werden aangemerkt, met recenter mogelijk hieraan toegevoegd de ChristenUnie. Sinds de komst van het kabinet-Rutte evenwel, aldus de Leidse politicoloog Ruud Koole, werd in de wandeling alles wat niet tot de twee uitersten – pvv en sp – behoorde tot dat 'midden' gerekend. In werkelijkheid hadden de partijen links en rechts van het politieke midden flink gewonnen. De partij daarentegen die 'jarenlang bij uitstek de belichaming was van het politieke midden', het cda, had fors zetelverlies geleden.¹⁶ Een formatie waaraan enkel vvd en pvda zouden deelnemen was zo aan te merken als leidend tot een 'middenkabinet zonder middenpartijen.' De kiezer creëerde een tweestromenland waarin de flankpartijen pvv en sp met 15 zetels minder goed scoorden dan verwacht en het cda met een verlies van 8 nu met 13 zetels tot de vijfde partij van het land was teruggebracht. Het uitgesproken pro-Europese d66 wist zich met 12 zetels – waarvan 2 zetels winst – wel kranig in het midden te handhaven.¹⁷

Commentatoren vragen zich af wat de verzwakking van het traditionele politieke midden betekent voor de Nederlandse steun aan Europese integratie en de opstelling van ons land in de Brusselse onderhandelingen. Het midden staat van oudsher bekend om zijn compromisbereidheid ten aanzien van Europese vraagstukken. Zal deze bereidheid afnemen indien partijen als het cda en d66 buiten de aanstaande regeringscoalitie blijven? Of slagen vvd en pvda erin hun onderling afwijkende strategieën voor de oplossing van de schulden crisis - ruwweg gezegd: bezuinigingen à la Merkel

versus groei à la Hollande - bij elkaar te brengen en polarisatie te voorkomen?

Al met al is het te vroeg te concluderen dat in het kielzog van de gesignaleerde politisering van Europa in het Nederlandse politieke debat de kiezer en politicus een eenduidige keuze gemaakt hebben. Wel kan worden geconstateerd dat het na een korte formatie tot stand gebrachte kabinet Rutte-Ascher (VVD en PvdA) zich in zijn regeerakkoord nadrukkelijk positief uitsprak over Europa: 'Europa heeft ons vrede, veiligheid en welvaart gebracht. Als het Europa goed gaat, gaat het ons goed. Veel van onze werkgelegenheid en welvaart wortelt in een Europese markt waar Nederlandse ondernemers hun producten en diensten slijten. Van de euro hebben we veel profijt gehad en het einde van de euro zou grote onzekerheden voor onze economie en welvaart met zich mee brengen.'¹⁸ Veeleer dan een bedreiging lijkt Europa voor de nieuwe regering weer een belangrijk middel om de Nederlandse belangen te dienen.